

УДК [811.161.3'373.72+811.161.3'282]“192”(043.3)

ЯЗЭП ДРАЗДОВІЧ – ЗЫРАЛЬНІК НАРОДНЫХ УСТОЙЛІВЫХ АДЗІНАК ДЗІСЕНШЧЫНЫ

Галуза Ірына Уладзіміраўна

малодшы навуковы супрацоўнік цэнтра даследаванняў
беларускай культуры, мовы і літаратуры
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі
(г. Мінск, Беларусь)

Пры складанні слоўніка жывой беларускай мовы ў сярэдзіне 1920-х гг. С. Некрашэвічам і яго калегамі звярталася ўвага, што да кожнага са значэнняў загалоўнай адзінкі павінна быць падабрана ілюстрацыя “з літаратурнай

або народнай мовы” [5, с. 183]. Падкрэслівалася, што такім крытэрыям найбольш адпавядаюць прыказкі і прымаўкі, якія “сярод прыкладаў павінны займаць пачэснае месца” [5, с. 183]. Язэп Нарцызавіч, асобна ад лексічных матэрыялаў Дзісеншчыны, сабраў вялікую колькасць народных устойлівых адзінак, што прадстаўлены ў чатырох сшытках [1; 2; 3; 4]. Пераважна гэта прыказкі і прымаўкі, зафіксаваныя поруч з імі і фразеалагізмы, народныя параўнанні, павер’і, прыметы, загадкі, праклёны і інш. (пасля апрацоўкі ўсе адзінкі згрупаваны па жанрах). Агульная назва падрыхтаванага матэрыялу – “Устойлівыя адзінкі Дзісеншчыны”.

1. Усяго Я. Драздовіч занатаваў больш за 1120 **прыказак і прымавак**; значная колькасць парэмій паўтараецца ў кожным з названых сшыткаў. Патлумачыць гэта можна, верагодней за ўсё, з аднаго боку, пошукам найбольш прыдатнай формы падачы ўстойлівых адзінак, а з другога боку, чарнавым або чыставым характарам запісаў. Так, Язэпам Нарцызавічам прадстаўлены чатыры адрозныя тыпы аб’яднання прыказак і прымавак: па тэматыцы, па апорным слове, па сінтаксічнай будове і адвольны пералік.

У “Чорнай кніжцы” (чарнавіку, але вельмі добра аформленым) пазначаны наступныя раздзелы [1, л. 7–24]: ‘гасьціннасьць’¹, ‘да багацьця’, ‘да беднасьці і гола’², ‘да Бога’, ‘да дружбы’, ‘да лені’, ‘да любові’, ‘да радні і сваякоў’, ‘да сілы’ і інш. У сшытку, што захоўваецца ў бібліятэцы імя Урублеўскіх Літоўскай акадэміі навук [3], блокі парэмій умоўна можна падзяліць на дзве групы: а) *вада, вецер, лес, мора, неба, жонка, да слова ‘мужык’* і б) *дружба, жаль, жыццё, замужжа, злосьць, пакора, праўда, п’янства, да страху і адвагі, чужое* і інш. [3, л. 56–58, 60–68, 71, 96]. У другім выпадку, дзе ў якасці загалюўных выносяцца абстрактныя назоўнікі, што абазначаюць пэўныя праявы з жыцця чалавека, назіраецца выразна тэматычны падыход, а ў прыказках з першай групы ён яднаецца з выбаркай па апорным кампаненце. Напрыклад, да лексемы ‘вада’ прыводзяцца наступныя прыказкі і прымаўкі: ‘Проці вады цяжка дыхаць’, ‘Прыйшлі Саракі – уцікай з за ракі’, ‘У вадзе сядзець ды ніць прасіць’ і ‘Грошы што вада – макучае дзела’ [3, л. 56]. Бачна, што апорным словам выступае не тое, якое нясе на сабе найбольшую сэнсавую нагрукку, а тое, якое сустракаецца ў радзе прыказак і прымавак, незалежна ад іх значэння. Такім жа чынам вылучаюцца апорныя словы і ў іншым, малым па пачэры, сшытку матэрыялаў [4]: ‘вада – рака, мора’, ‘зямля і неба’, ‘да лесу (лес), бор’, ‘поле’, акрамя тэматычнага раздзела ‘поры году’.

У невялікай падборцы прыказак, прымавак, параўнанняў, фразем і павер’яў таксама незалежна ад сэнсу адзінкі выносіцца апорнае слова – назва

¹ Тут і далей па тэксце захаваны аўтарскі правапіс. Сінтаксіс прыведзены ў адпаведнасці з правіламі сучаснай беларускай мовы.

² Закрэсленні аўтара захаваны цалкам.

птушкі ці звяра: [2, л. 41–45]: *бабёр, барсук, верабей, вожак, воўк, галуб, дзяцел, зябка, жораў, каня, крот, лань, леў, лісіца, лось, лунь, шашок, сьнігір* і інш. Так, на рээстравае слова ‘варона’ прыводзіцца прымаўка ‘*Мужык мокры, як варона, а хіцер, як чорт*’ [2, л. 41]. Да таго ж, пры апорным слове могуць падавацца і яго памяншальныя формы і аднакарэнныя (*варо*на і праваро*ніў, заваро*ніўся, воўк і ваўкаўня*, ваўкава*тасьць, ваўкарэ*зь; со*кал і сакало*к, сако*лка, сакалі*ца*) і пад.

У “Чорнай кніжцы” адлюстравана і спроба Я. Драздовіча згрупаваць прыказкі па прыназоўніку, з якога пачынаецца прыказка (‘ад’, ‘без’, ‘за’, ‘з (s)’, ‘на’), па злучніку ці злучальным слове ў тэксце парэміі (‘а’, ‘абы’, ‘дзе’, ‘ды’, ‘і’, ‘каб’, ‘калі’, ‘каму’, ‘куды’, ‘ня толькі ... колькі’ і інш.), па часціцы (*ні і ня*) [1, л. 25–30, 32–36]. Першасная спроба такога групування матэрыялаў размешчана на старонках у канцы “Чорнай кніжкі” [1, л. 38–44].

Вельмі вялікія блокі не згрупаваных ні тэматычна, ні па апорным кампаненце, ні па алфавіце адзінак сустракаюцца ў кожным са сшыткаў: у “Чорнай кніжцы” [1, л. 3–6], у падборках “Народныя прыказкі (Дзісеншчына)” [2, л. 1–16, 20–22, 24–25, 27, 30–31, 34–36], “Народныя прыказкі (Дзісеншчына) (на 8 старонках)” [2, л. 37–40], “Беларускія народныя прымаўкі і прыказкі” [3, л. 84–92, 96] і інш.

Для ўпарадкавання дастаткова вялікай колькасці матэрыялу быў абраны спосаб аб’яднання прыказак і прымавак *па апорным слове*. Пры афармленні да друку парэміі ва ўсіх двух- і большскладовых словах быў прастаўлены націск. Захаваны ўсе сінтаксічныя варыянты будовы прыказак і прымавак, усе фанетычныя, граматычныя, словаўтваральныя, лексічныя варыянты асобных лексем з тэксту ўстойлівых адзінак:

БОГ

1. Ёй Бог ні дасьць, калі сам ні пастара*ішся. Як ні пастара*ійся сам (як сам не пастара*ешся), (дык) і Бог ні(е) дасьць. Калі ні пастара*ійся, сам той Бог ні дасьць.

2. У адным шэрагу з прыказкамі і прымаўкамі ва ўсіх чатырох сшытках, без размежавання, Язэпам Драздовічам фіксаваліся і *фразеалагізмы* (244 адзінкі, без уліку паўтарэнняў і разнастайных варыянтаў кампанентаў), якія пасля апрацоўкі ўсяго корпуса народных устойлівых адзінак былі вылучаны ў асобны падраздзел. Пры падрыхтоўцы да друку яны былі размешчаны па алфавіце з улікам апорнага слова:

АКРА*ЎКІ

◇ Акра*ўкамі ха*ту падме(і)та*ць.

МЫШ

◇ Глядзі*ць (вы*скачыў) як мыш з(с) па(д)трэ*п’я.

ЗАМО*ШША

◇ (Прывало*кся), як кот з Замо*шша.

3. Часцей асобна ад парэміі [1, л. 41; 2, л. 25–26, 28–29; 3, л. 59] Язэпам Нарцызавічам сабраны і *народныя параўнанні* (221 адзінка). Адзінкава

яны размежаваны па тэматыцы: ‘да зьвяроў’, ‘да калёраў’, ‘да масьцяў птушак’, ‘да смаку’, ‘да тэмпературы’ і інш. [2, л. 28–29]. Звычайна такія адзінкі маюць структуру ‘прымета / прадмет параўнання + злучнік як + аб’ект параўнання’. У якасьці аб’екта параўнання можа быць назоўнік у назоўным склоне або назоўнік у склонавай форме з прыназоўнікам ці без яго, словазлучэнне, інфінітыў або прыслоўе.

Такая дастаткова адвольная структура, варыятыўны склад лексем, незамацаванасць народных параўнанняў як паўтаральных адзінак у агульналітаратурнай мове, з аднаго боку, не дазваляе аднесці іх да ўстойлівых спалучэнняў слоў. Але, з другога боку, маючы на ўвазе тэрытарыяльнае абмежаванне, час збірання і каштоўнасць архіўных запісаў, усе параўнанні былі змешчаны асобным падраздзелам, пасля спецыяльнага сімвала Δ і ўпарадкаваны па алфавіце па апорным слове (ім выступае аб’ект параўнання), напрыклад:

БАЛО*ТА

Δ Мо*кра як на бало*це.

ВО*ЖАК

Δ Нашашэ*рыўся як во*жак.

МУХАМО*Р

Δ Хо*дзюць як мухамо*ру аб’е*ўшыся.

4. Адрозна ад іншага матэрыялу Язэпам Нарцызавічам пададзены ‘забаботы і прыметы’ [2, л. 17–18], ‘прыметы на пагоду’ [2, л. 19], ‘загадкі’ [1, л. 31; 2, л. 23], ‘скарагаворкі’ [1, л. 38] і ‘заклёнаньні і замоўкі’ [2, л. 32].

Пасля апрацоўкі павер’і (33 адзінкі), павер’і пра надвор’е (19) і замовы (3) падаюцца па алфавіце на апорныя словы (адпаведна суб’екты, прадметы, дзеянні, якія ‘правакуюць’ ці прагназуюць пэўныя наступствы; назвы прыродных з’яў, прыкмет для наступлення якіх можа быць вялікае мноства; тая з’ява, з прычыны якой і прамаўляюцца магічныя словы):

СПАРЫ*Ш

Найсцьці* ў жы*це спарышы*: для ніжана*тых і незаму*жніх – пасьпе*x у каха*ньні, а для заму*жак ці жана*тых – на прыбы*так.

ДАЖДЛІ*ВЫ КАНЕ*Ц ЛЕ*ТА

Мы*шы па луго*x высо*ка ад зямлі* на траве* гнё*зды сабе* ўюць – на мо*кры, дажджлі*вы кане*ц ле*та.

Ад ру*жы

Ішо*ў пан Іе*зус праз Іруза*лім, знайшо*ў тры ру*жы: адна* зсо*хла, другая*я зьвя*ла, а трэ*цьцяя зусі*м прапа*ла, і ты прападзі*!

Загадкі (13 адзінак) пасля апрацоўкі размешчаны ў алфавітным парадку, адгадка прыводзіцца ў дужках:

Я цябе* набы*ў ні на то*е, каб с табо*й спаць, а каб (сваё* жыво*е це*ла) у тваё*ю* скуруану*ю я*му свае* це*ла піха*ць. (Бот).

Скоразговорка зафіксавана Я. Драздовічам толькі адна, але яна фіксуецца асобным падраздзелам для захавання адметнасці працы збіральніка:

Аве*чычка с касмачко*м і падкасма*чкам.

Такім чынам, Я. Драздовіч у лексікаграфічнай дзейнасці заўсёды кіраваўся патрэбамі свайго часу і парадамі вядучых навукоўцаў, пры гэтым удасканалваючы і апераджаючы многія з іх (зафіксаваўшы, напрыклад, народныя параўнанні, замовы і пад.). На жаль, матэрыялы Язэп Нарцызавіч не аформіў да канца і не даслаў у Інстытут беларускай культуры, таму яны не былі выкарыстаны свочасова, хоць і маглі стаць добрым узорам для далейшай збіральніцкай працы аматараў роднага слова.

Літаратура

1. Архіў аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа НАН Беларусі. – Фонд № 2 “Язэп Драздовіч”. – Воп. 1. – Справа 25. “Прыказкі і прымаўкі, сабраныя Драздовічам”.
2. Архіў аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа НАН Беларусі. – Фонд № 2 “Язэп Драздовіч”. – Воп. 1. – Справа 26. “Народныя прыказкі Дзісеншчыны”.
3. Архіў рэдкіх выданняў Бібліятэкі імя Урублеўскіх Літоўскай акадэміі навук. – Фонд № 21. – Справа 117. – Я. Драздовіч. Праект з разнастайнымі надпісамі, разлікамі, якія выкарыстоўваліся для апісання жыцця на Сатурне і Луне.
4. Архіў рэдкіх выданняў Бібліятэкі імя Урублеўскіх Літоўскай акадэміі навук. – Фонд № 21. – Справа 119. – Я. Драздовіч. Запісная кніжка з распрацоўкамі і эскізамі фантастычных апісанняў жыцця на Луне.
5. Некрашэвіч, С. Да пытання аб укладанні слоўніка жывой беларускай мовы / С. Некрашэвіч // *Польмя*. – 1925. – № 5. – С. 164–186.